

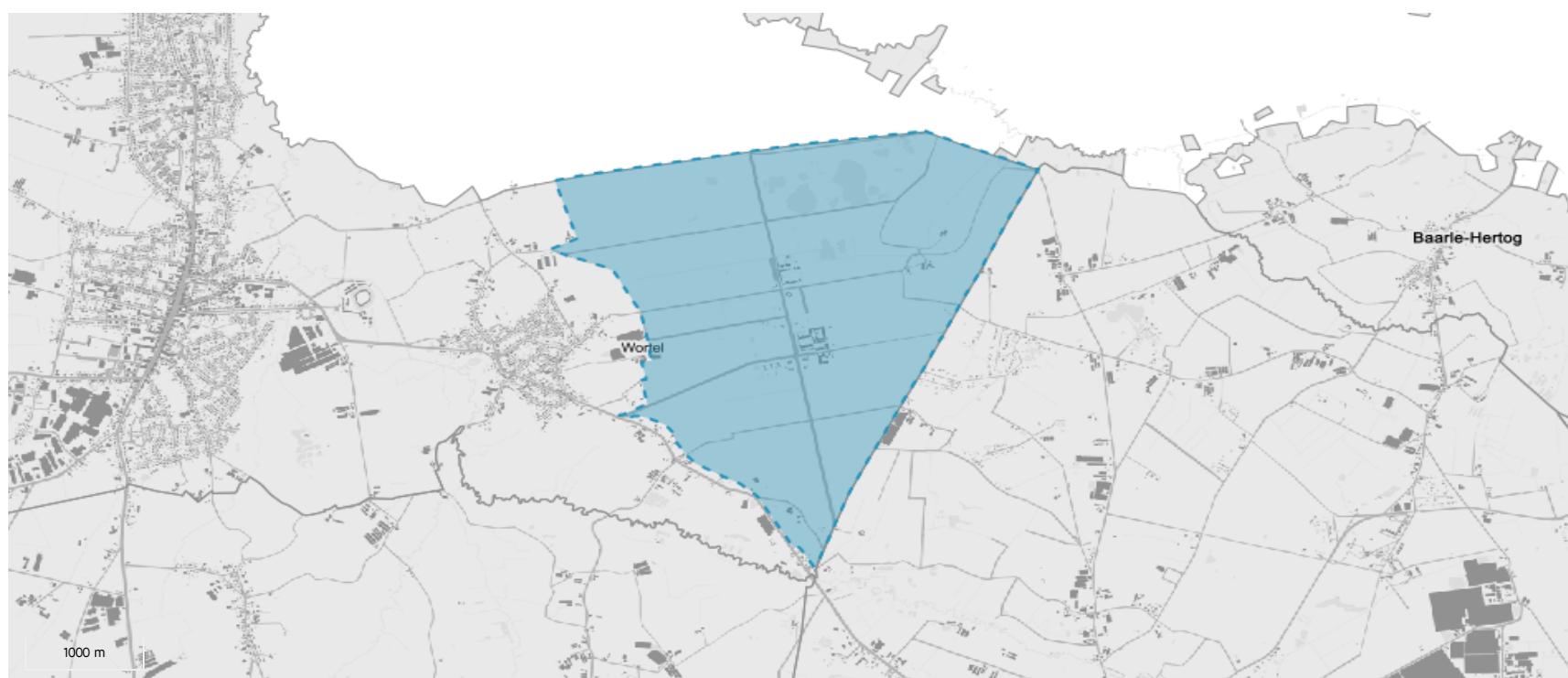
Inventaris

[Contact \(/contact\)](/contact)[Downloads \(/downloads\)](/downloads)[Hergebruik \(/hergebruik\)](/hergebruik)[Over ons \(https://www.onroenderfgoed.be/over-ons\)](https://www.onroenderfgoed.be/over-ons)[MENU](#)

ERFGOEDOBJECT

Kolonie Wortel

landschappelijk geheel

ID: 135006 URI: <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/135006>

Juridische gevolgen

- is aangeduid als unesco werelderfgoed kernzone [Rijksweladigheidskolonie Wortel \(https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/148115\)](https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/148115)
Deze aanduiding is geldig sinds 26-07-2021
- is aangeduid als beschermd cultuurhistorisch landschap [Rijksweladigheidskolonie Wortel \(https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/6049\)](https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/6049)
Deze bescherming is geldig sinds 29-06-1999
- is aangeduid als unesco werelderfgoed bufferzone [Rijksweladigheidskolonie Wortel: buffer \(https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/175789\)](https://inventaris.onroenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/175789)
Deze aanduiding is geldig sinds 20-09-2023

Gemeente

Baarle-Hertog, Hoogstraten, Merksplas

Deelgemeente

Wortel

Straat

Onbepaald

Locatie

Wortel (Hoogstraten)

Nauwkeurigheid zone

Tot op 15m

Oppervlakte zone

6 804 970m²

Bewaringstoestand

Bewaard

Erfgoedwaarde

Aanwezig

Links

[Kolonie, Wortel | Voor de oorsprong van de kolonie van Wortel... | Flickr \(https://www.flickr.com/photos/erfgoed/182450938\)](#)

Typologie: [bedelaarsinstellingen](https://id.erfgoed.net/thesauri/erfgoedtypes/45) (<https://id.erfgoed.net/thesauri/erfgoedtypes/45>), [compartimentenlandschappen](https://id.erfgoed.net/thesauri/erfgoedtypes/2061) (<https://id.erfgoed.net/thesauri/erfgoedtypes/2061>), [dreven](https://id.erfgoed.net/thesauri/erfgoedtypes/128) (<https://id.erfgoed.net/thesauri/erfgoedtypes/128>), [landbouwkolonies](https://id.erfgoed.net/thesauri/erfgoedtypes/261) (<https://id.erfgoed.net/thesauri/erfgoedtypes/261>), [regelmatige ontginningspatronen](https://id.erfgoed.net/thesauri/erfgoedtypes/2078) (<https://id.erfgoed.net/thesauri/erfgoedtypes/2078>)

Datering: [tweede helft 19de eeuw](https://id.erfgoed.net/thesauri/dateringen/1064) (<https://id.erfgoed.net/thesauri/dateringen/1064>)

[Inventarisatie ankerplaatsen Landschapsatlas 2001](https://inventaris.onroerenderfgoed.be/gebeurtenissen/1101) (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/gebeurtenissen/1101>) (inventarisatie: van 01-11-2000 tot 28-02-2001)

[Project beschermingsdatabank 2013-2016](https://inventaris.onroerenderfgoed.be/gebeurtenissen/1028) (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/gebeurtenissen/1028>) (beschermingen: van 01-01-2013 tot 30-06-2016)

Beschrijving

Het domein van de [Rijksweldadigheidskolonie](https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121661) (<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121661>) van Wortel, een uniek en intact voorbeeld van de opbouw en de inrichting van een gebied als vrije weldadigheidskolonie, wordt gekenmerkt door een compartimentenlandschap met een typische drevenstructuur en een karakteristiek gebouwenpatrimonium.

Historiek

De Rijksweldadigheidskolonies vinden hun oorsprong in het Frans regime met de afkondiging van de plicht van de Staat voor de tussenkomst in de hulpverlening bij de armoede en voor het oprichten van bedelaarsgestichten. De uitvoering van deze verplichting verliep echter zeer moeizaam. Het Koninkrijk der Nederlanden erfde het probleem van de armoedebestrijding over. Het nieuwe regime zag meer heil in private weldadigheid. Een nieuw soort instelling ontstond: de landbouwkolonies. Het systeem van repressie maakte plaats voor de gedachte dat werkverschaffing een goede maatregel was voor de betugeling van de bedelarij en voor de handhaving van de openbare rust. De in 1818 gestichte Maatschappij voor Weldadigheid creëerde onder de bescherming van Koning Willem I een aantal van die landbouwkolonies. De eerste was de vrije Kolonie van Frederiksoord. Later volgden Willemsoord en Wilhelminaord, Ommerschans en de kolonie te Veenhuizen. In navolging van de opgerichte landbouwkolonies in Noord-Nederland besloot de Maatschappij voor Weldadigheid voor de Zuidelijke Nederlanden ook in de Zuidelijke Provinciën een vrije landbouwkolonie te stichten. Deze Maatschappij werd gesticht op 3 januari 1822 met de volgende drie doelstellingen: de behoeftige medeburgers ondersteunen en van deze behoeftigen welstellende burgers maken; braakliggende gronden ontginnen en ze aldus een meerwaarde geven en aan de Staat de gelegenheid geven besparingen te doen op de sommen die aan weldadigheidsinstellingen gegeven moesten worden.

De heidegronden ten noordoosten van Wortel werden het meest geschikt bevonden. Zij hadden namelijk de beste aankoopmogelijkheden en het Bedelaarsgesticht van Hoogstraten lag in de onmiddellijke nabijheid, waardoor over voldoende goedkope arbeidskrachten beschikt kon worden voor de eerste werken. Bijkomende elementen waren het vlakke reliëf van het terrein en de aanwezigheid van klei voor het vervaardigen van baksteen en van de nodige brandstoffen. Ook de naburige rivier de Mark zou gemakkelijk in te richten zijn voor het vervoer van producten naar Hoogstraten waar zij verkocht zouden worden.

Het gebied werd bij koninklijk besluit aangekocht. De gemeente Wortel, de grootste eigenaar, werd hierdoor verplicht haar gronden af te staan. Een Weldadigheidscommissie beheerde de belangen van de verschillende kolonies. Een bestendige Commissie vertegenwoordigde haar wanneer zij niet zetelde en vormde in feite de directie. De Maatschappij zorgde voor de oprichting van een vrije kolonie waar noodlijdende families van zes tot acht personen opgenomen zouden worden in een kleine boerderij. Samen met twee huishouders konden groepen van zes wezen ook onder die voorwaarden geïnstalleerd worden.

De inplanting van de nieuwe instelling vanaf 1822 veroorzaakte een grondige wijziging in dit onaangetaaste landschap. De ontginning zou op een rationele en symmetrische manier gebeuren. Landmeter Bogaerts uit Turnhout ontwierp een uniform plan voor de indeling van de kolonie waarop de wegen en de ligging van de hoeven werden opgetekend. Het plan deelde de kolonie op in twee delen: in Kolonie nummer 1 zouden op de 316 ha 72 hoeven met elk 3,5 ha grond gebouwd worden. Op de 200 hectare van Kolonie nummer 2 zouden 58 hoeven komen. Beide delen werden gescheiden door een weg. De kolonies werden op hun beurt opgedeeld in kwartieren die weer op hun beurt bestonden uit twee secties van elk twaalf hoeven. Uitgegraven grachten scheidde de terreinen van de hoeven. Bomen en struiken zouden de kwartieren omgeven en ze beschutten tegen de wind. Ook de kwartieren werden omgeven door wegen. In eerste instantie werd begonnen met de bouw van 24 hoeven. Deze konden reeds bewoond worden op het einde van 1822. Voor elk was dan ook reeds een derde van de toegewezen grond ontgonnen. De overige twee derden zouden in de loop van de twee volgende jaren door de kolonisten zelf, op kosten van de Maatschappij, ontgonnen worden. Dit gebeurde onder toezicht van de Maatschappij om de kolonisten beetje bij beetje het landbouwwerk te leren. Indien de kolonisten het werk verwaarloosden werd een deel van hun loon ingehouden. Dat ontginningswerk vergde veel arbeid. Eerst moest de heide worden afgeplagd. De heideplaggen werden verbrand. De helft daarvan was bestemd voor het haardvuur en voor de mestvoorbereiding, de andere helft van de as werd op de omgespitte grond verspreid. Deze asbemesting was noodzakelijk om de arme zandgronden geschikt te maken voor cultuurteelten. Verder probeerde men de grond vruchtbaar te maken door de oerlaag (podzolbodem) te doorspitten en de goede zwarte grond naar boven te brengen. De aarde werd echter slechts tot 30 centimeter doorspit, daar waar een diepte van 75 cm nodig is om de harde lagen te breken. Die te geringe doorspitting had tot gevolg dat het water onvoldoende doorsijpelde waardoor de resultaten niet echt bevredigend waren. Het gebied werd in grote rechthoekige percelen opgedeeld; op de ruitvormige kruising van twee hoofdwegen werden vier hoofdgebouwen opgericht (1823), later op topografische kaarten aangeduid als "Les Quatre Bâtiments".

Ondanks de succesvolle start mislukte het hele opzet onder meer door de onervarenheid en desinteresse van de kolonisten in de landbouw, financiële wantoestanden en een afkeer van de progressieve nationale aanpak van de Nederlanders. Ook de bodemgesteldheid, de te beperkte bemesting en het aanwenden van de bremcultuur als groenbemesting, die de gronden echter uitputte, waren belangrijke oorzaken. De vrije landbouwkolonie werd daarom reeds in 1828 opgedoekt en de resterende bewoners werden ingeschakeld als landarbeiders op de gronden van de Maatschappij. Vanaf 1833 startte de aanplanting van bossen. Grove dennen werden aangeplant voor brandhout en fijne dennen voor de meubelmakerij. Ongeveer een derde van de totale oppervlakte die oorspronkelijk voor akkerbouw bedoeld was (ongeveer 179 ha) werd met dennen beplant.

De kolonies van Wortel en Merksplas bleven verder bestaan in het Belgisch Koninkrijk. Door artikel 20 van de Belgische grondwet werd de Maatschappij erkend en door de wet van 7 september 1831 had ze recht op een jaarlijkse vergoeding van 74 074 Belgische frank. De financiële moeilijkheden waren hiermee echter niet van de baan. De hoeven werden niet meer onderhouden. De hoeven die dreigden in te storten werden afgebroken voor het herstellen van de minder bouwvallige hoeven. Het aantal vrije kolonisten verminderde gestaag. Waar er in 1827 nog 547 aanwezig waren, viel dit getal terug tot 175 in 1840. In 1842 was het project failliet. Het contract tussen de staat en de Maatschappij, dat het jaar daarvoor was afgelopen, werd niet verlengd. De negatieve publieke opinie en de hoge schulden betekenden het einde van de kolonies. De Maatschappij van Weldadigheid werd op 1 oktober 1942 ontbonden. Landmeter De Roy van Turnhout maakte toen de staat op van de uitgestrektheid en de waarde van de gronden van de kolonie. Het 516 hectare grote gebied bestond toen uit: 85,51 ha bebouwde en braakliggende gronden (16 procent), 39,90 ha bremcultuur (7 procent), 179,13 ha sparrenbos (34 procent), 3,29 ha kreupelhout (0,6 procent), 4,66 ha heide (0,7 procent) en 225 ha wegen, boomkwekerij en jonge dennenbomen (41,7 procent). De schuldeisers verplichtten tot de verkoop van het gebied, evenals dat van Merksplas. Het was Prins Frederik der Nederlanden, de voornaamste schuldvorderaar, die het geheel aankocht voor 400 000 Belgische frank. Beide sites bleven verlaten tot 1870.

De wet van 6 maart 1866 op de beteugeling der bedelarij en landloperij zou zowel Wortel als Merksplas nieuw leven inblazen. Landlopers en bedelaars konden na het uitzitten van hun straf voor een bepaalde periode ter beschikking gesteld worden van de regering. Hiervoor moesten gepaste inrichtingen opgericht worden om voor de werkbekwamen een soort verbanningsoord te vinden waar hen landarbeid kon verschaft worden. De inrichting van Hoogstraten was veel te klein zodat uiteindelijk aan Wortel en Merksplas gedacht werd. Door een wet van 28 maart 1870 konden de beide kolonies aangeschaft worden en kreeg men financiële middelen om de bestaande lokalen in te richten. Het geheel werd aangekocht op 20 december 1870. In 1871 begonnen de aanpassingswerken onder leiding van de bestuurder van Hoogstraten die met het beheer van de twee instellingen gelast was geworden. Als benaming werd voor Weldadigheidslandbouwkolonie gekozen.

In 1881 kwamen nieuwe gebouwen tot stand, waar vanaf 1891 landlopers en bedelaars een onderdak vonden. De wet uit 1866 bleek ontoereikend. De wet Lejeune op de landloperij van 27 november 1891 maakte daarom een onderscheid tussen beroepsbedelaars die ten gevolge van luiheid, losbandigheid of dronkenschap landlopers waren en de bedelaars die bedelden omwille van ouderdom, lichaamsgebrek, werkloosheid of andere ellende. Wortel werd aangeduid als toevluchtshuis en stond open voor de bedelaars van laatstgenoemde categorie. Merksplas was bestemd voor de bedelaars van de eerste categorie. Alle valide kolonisten waren verplicht te werken. Zij die geen enkel werk kenden en niet bekwaam waren tot landbouwwerk, werden ingezet voor huishoudelijk werk, voor bebossing en *terrassment* of werden tewerkgesteld in de steenfabriek, smidse, schrijnwerkerij, klompenmakerij, weverij of kleermakerij.

Vanaf 1902 werden ook de zogenaamde beroepsbedelaars in de Kolonie van Wortel ondergebracht. Hierdoor werd Wortel in feite een afdeling van het bedelaarsgesticht van Merksplas. Tot de Eerste Wereldoorlog bleef de populatie in Wortel en Merksplas erg hoog. Tussen eind december 1919 en 11 juli 1920 werden 1158 Russische krijgsgevangenen, die door het terugtrekkende Duitse leger waren achtergelaten, tijdelijk gehuisvest. Na de Eerste Wereldoorlog daalde het bevolkingsaantal sterk.

Door een Koninklijk Besluit van 7 mei 1929 werden de Weldadigheidskolonies van Wortel en Hoogstraten afgeschaft. De kolonie van Wortel bleef een bijhuis van het bedelaarsgesticht van Merksplas. Pas in 1935 werd het opnieuw in gebruik genomen door geesteszieke landlopers of geesteszieken afkomstig uit Geel of uit andere overbevolkte psychiatrische ziekenhuizen. Wortel-kolonie was dus weer een toevluchtshuis en kreeg de naam Rijkskoloniegesticht. Tijdens de bevrijding na de Tweede Wereldoorlog werden de geesteszieken overgebracht naar andere instellingen en kregen de gebouwen het zwaar te verduren, onder meer het lazaret (pesthuis) en het woonhuis van de hoeve werden vernield. Vanaf 1945 verbleven er in Wortel opnieuw landlopers afkomstig uit Merksplas. Sinds 1955 werd de kolonie van Wortel opnieuw een zelfstandige instelling waar landlopers en bedelaars (afkomstig uit Merksplas) tewerkgesteld werden.

De afschaffing op van de wet op de landloperij op 1 maart 1993 betekende de opheffing van de Rijksweldadigheidskolonies van Wortel en Merksplas. Diverse activiteiten vielen weg en bepaalde gebouwen verloren hun functie. Enkele landlopers/recidivisten bleven de kolonie betrekken, maar vanaf mei 1996 werd de instelling van Wortel gedeeltelijk omgebouwd tot een inrichting van lichtgestrafte gedetineerden (voor straffen van minder dan drie jaar). Het hoofdgebouw met een veiligheidszone van 25 ha werd hiervoor in gebruik genomen. De meeste woningen werden nog bewoond door personeel; de destijds winstgevendende boerderij stond anno 2002 leeg. In de laatste decennia gebeurden verschillende verbouwingen, aanpassingen en herstellingen. Tot de slopingen horen de school, gelegen tussen personeelwoningen, enkele personeelwoningen waaronder de woning van de aalmoezenier en een riante directeurswoning, gelegen aan de noord-zuid hoofdas tussen het centrale hoofdgebouw en het zogenaamde 'casino'. Afgebrande delen, zoals bijvoorbeeld de kapel en bepaalde oude vleugels van het centrale complex, werden vervangen door banale nieuwbouw, zoals bijvoorbeeld het nieuw gevangenis paviljoen dat de plaats inneemt van de voormalige slaapzalen. Gerenoveerd werden daarentegen de bewakerswoningen en het interieur van het hoofdgebouw. Bij de meeste gebouwen werd het oorspronkelijk metselwerk van handgevormde baksteen met gesneden voegwerk beschilderd of gekalkt. De oorspronkelijke kleurencombinatie van rode en gesinterde baksteen en arduin is evenwel behouden in (bepaalde) gevels als deze van het kapelkoor, van de hoekgebouwen van het centraal complex, van de hoeve en van bepaalde werkplaatsen. Voorts is de ingang van de recreatievijver genaamd Bootjesven vernieuwd en de begraafplaats heraangelegd.

Sinds 1995 ligt de discussie betreffende de toekomst en het beheer van Wortel-kolonie niet stil: door de oprichting van een beheerscommissie werd een continu overlegplatform gecreëerd. Op zoek naar de mogelijkheden van herbestemming werd door de Vlaamse Landmaatschappij, in samenwerking met de vzw Kempens Landschap en vier partners, een inrichtings- en beheersplan uitgewerkt dat rekening houdt met de intrinsieke waarden van het ganse gebied, inclusief de gebouwen.

De evolutie van het landschapsbeeld kan gevolgd worden aan de hand van een reeks topografische kaarten. De kabinetskaart van de Ferraris (1770-1778) toont de situatie van het gebied voor de stichting van de kolonie. Het was een uitgestrekt heidegebied met een aantal vennencomplexen: de "Gorvennen" centraal in het gebied en het "Donckven", het "Balven" en "Lanckven" in het noordoostelijk deel van het gebied. In laatstgenoemde zone ligt ook nog het "Hermans Moer", wat op een veenontginning wijst. Vrij centraal in het gebied komt een vierkant stuk bos voor. Her en der in het gebied liggen kleine zones moerassig gebied.

Twee lithografieën van Jobard uit 1822 geven een duidelijk beeld van de planmatige opzet en van de indeling van de modelhoeves in de landbouwkolonie. "Les Quatre Bâtiments" zijn aangeduid als de directeurswoning, de school en een bedrijfsgebouw met onder meer een spinnerij en een magazijn. Langsheen de met bomen afgelijnde wegen stonden de hoeven (in het midden van het perceel). Het waren eenvoudige, gelijkvloerse, stenen gebouwen met drie slaapkamers, een gemeenschappelijke kamer met een haard, een kleine kelder onder een andere kamer en een houten schuur. Aan de buitenkant van de zijmuren ter hoogte van de schuur bevond zich een toilet en een (ronde) mestput. De rechthoekige gebouwen stonden aan weerszijden van de dreef met hun voorzijde loodrecht erop.

De kaart van Vandermaelen (circa 1850) geeft duidelijk de symmetrische dambordaanleg van de "Colonie Libre de Wortel" weer. Deze ontstond door de ontginning en inrichting van nagenoeg de hele heide. Centraal in het gebied bevinden zich "Les 4 bâtiments". In een kruisvorm, waarvan de armen ongeveer noord-zuid en oost-west staan, zijn driedubbele wegen aangelegd die op regelmatige afstanden verbonden zijn door dwarswegen. Aan die dwarswegen zijn kruiselings telkens twee gebouwen gelegen. Deze dwarswegen lopen aan weerszijden door en vormen zo de aflijning van de perceelsblokken bouwland. Ten noorden en ten zuiden van de oost-westarm van dit kruis komen er, parallel aan die lijn, nog één respectievelijk twee van die driedubbele wegen met woningen en bouwlandblokken voor. Helemaal in het noorden, tegen de rijksgrens aan, ligt er een dubbele weg met telkens slechts één woning ertussen. In totaal gaat het om 125 uitbatingen. Tussen de blokken landbouwgrond komt nog heide voor, evenals in het noordelijk deel van het gebied. Hier blijven de vennencomplexen bestaan en is de planmatige ontginning het minst ver gevorderd. Er zijn ook een aantal smalle, rechthoekige stukken naaldhoutaanplanten aangelegd. In het zuiden van het gebied, ter hoogte van Regenwortel, komt een blok grasland voor. Het gebied wordt ontwaterd door de "Goor Loop" en de "Mermans Moer Loop" die centraal in het gebied gegraven zijn en het water uiteindelijk naar het "Merkskens" afvoeren.

Een topografische kaart van het *Institut Cartographique Militaire* uit 1879 toont dat de meeste van de 125 gebouwen van de uitbatingen verdwenen zijn. Enkele gebouwen blijven over aan nog bewerkte blokken landbouwgronden die alleen nog voorkomen aan de oost-west lopende centrale dreef, die centraal "Les 4 Bâtiments" bevat, en aan de noord-zuid verlopende centrale dreef, even ten zuiden van "Les 4 Bâtiments". Ter hoogte van Langenberg is er ook nog een blok akkerland weergegeven. Het wegenstelsel is fel gereduceerd tot een centraal kruis met "Les 4 Bâtiments" als centrum. Enkel de centrale oost-west lopende weg is nog als dreef (hooghout met kleinhout ertussen) aangeduid, evenals een deel van de centrale noord-zuidweg en van een meer zuidelijk gelegen oost-west verlopende weg. Verder zijn er nog enkele oost-west lopende dreven overgebleven. De zuidoostkant van de kolonie is bebost met naaldhout, evenals twee kleine delen ter hoogte van Staakheuvel. Het overige is als heide ingetekend. Gelet op de voorgeschiedenis kunnen we dit beter definiëren als braakland. Op deze kaart is nog geen spoor te bemerken van de nieuwe bouwactiviteiten die pas in de periode 1880-1898 werden ondernomen.

Op de uitgave van de topografische kaart van het *Institut Cartographique Militaire* uit 1898 (grondkaart van de geologische kaart) is te zien dat de bebossing (met naaldhout) van de kolonie sterk uitgebreid is. Op de centrale landbouwstukken en het noordelijk gelegen braakliggend deel na, is alles bebost. Dit gaat gepaard met het herstel van het rastervormig wegenpatroon. Lokaal komen een aantal kleine blokken loofhoutbos voor. Verschillende delen van het wegenpatroon zijn opnieuw als dreef ingericht. Het akkerland is nog verder teruggedrongen. Delen ervan zijn in gebruik als weiland. De vier hoofdgebouwen of "Les Quatre Bâtiments" uit de eerste ontginningsperiode van 1822-1846 worden hier nog expliciet vermeld maar zijn in feite inmiddels verdwenen of vervangen door nieuwe constructies zoals de voormalige kazerne. De begraafplaats is reeds ingericht op haar huidige locatie. De buurtspoorweg op het baanvak Hoogstraten-Merksplas, geopend op 1 oktober 1901, hield tevens halte te Wortel-kolonie; op deze kaart van 1898 wordt het tracé reeds weergegeven.

Op de topografische kaart van het *Institut Cartographique Militaire* uit 1923, die de toestand op het terrein weergeeft bij het begin van de 20ste eeuw, is te zien dat het landschap verder in die richting geëvolueerd is. Even ten noorden van "Les Quatre Bâtiments", aan de oostkant van de noord-zuid verlopende weg, is in vierkantsvorm met binnenkoer de huidige grote boerderij gebouwd. Ten noorden daarvan zijn stallen gebouwd. Langs dezelfde kant van de weg, maar ten zuiden van "Les Quatre Bâtiments" zijn de grote gebouwencomplexen van de landloperskolonie opgericht. Zij bevatten ook een kerk en een zwemdok. Ten noorden en ten zuiden daarvan zijn de woningen van het personeel gevestigd (zowel ten oosten als ten westen van de centrale noord-zuiddreef). In de hoofdassen van het wegenpatroon zijn de parallelle wegen gesupprimeerd tot één weg (meestal werd de middelste behouden, maar de verspringingen aan de kruispunten wijzen op het feit dat soms één van de buitenste behouden is). De dwarse wegen door de vroegere landbouwblokken zijn nu aan mekaar geregen en vormen een dicht raster van wegen. Het gebied is nu ook noord-zuidwaarts goed te doorkruisen. Langsheen een groot aantal van de hoofdwegen, maar ook tussen de landbouwblokken zijn dreven en boomrijen aangeplant. Zij vormen de aanzet van het huidige imposante drevencomplex in het domein. In het noordwestelijk deel van het gebied is een kerkhof ingericht. Het hoofdafwateringstelsel blijft onveranderd. De "Mermans Moer Loop" heet nu "Staakheuvelseloop". Het grootste verschil in het landschapsbeeld wordt echter gevormd door de bebossing. Het grootste deel van het domein bestaat uit naaldhoutbos. De stukken loofhoutbos zijn zeer beperkt. De oppervlakte landbouwgrond is in die periode zeer beperkt. Ook de heide is grotendeels verdwenen, op een deel in de noordoosthoek van het domein en een klein deel in het noordwestelijk deel van het gebied na.

De topografische kaart van het Militair Geografisch Instituut uit 1970 geeft het recente landschapsbeeld weer. Het is sinds het begin van 20ste eeuw niet meer ingrijpend gewijzigd: een eerder beperkte wijziging aan het gebouwenbestand en een klein deel van de beboste ruimte is opnieuw naar landbouw omgezet. De landbouwoppervlakte is nu deels akkerland, deels weiland. Het drevenpatroon vormt een imposant netwerk.

De omgeving van de Rijksweldadigheidskolonie is zeer rijk aan archeologische vondsten, allen uit de prehistorie. Er zijn geen sites gekend binnen de terreinen van de kolonie, wel op de rand ervan en in de onmiddellijke omgeving.

Beschrijving

Topografie

De Rijksweldadigheidskolonie bevindt zich ten oosten van de dorpskern van Wortel. In het noorden grenst de kolonie aan het Nederlandse Castelé, in het oosten aan de Zwartwaterweg, in het zuiden aan de Langenberg(straat) en in het westen aan het dorpscentrum van Wortel.

Het domein van de kolonie, met een totale oppervlakte van circa 552 ha, wordt gekenmerkt door een compartimentenlandschap met een typische drevenstructuur en een karakteristiek gebouwenpatrimonium. Het landschap, nagenoeg palend aan het landschap van de kolonie van Merksplas (ten zuiden van de kolonie van Wortel), bestaat uit grote open percelen gras- en akkerland die afwisselen met gesloten structuren als bossen en struwelen. Het merendeel van de bossen zijn dennenbestanden die in sommige gevallen geleidelijk omschakelen naar loofbos. Plaatselijk komen nog heiderelicten en een paar vennen, die teruggaan op oude vencomplexen, voor. Het grootste ven, in het noorden, werd bijvoorbeeld in gebruik genomen als zwem- en visvijver genaamd het Bootjesven met bijhorende infrastructuur.

Het imposante rastervormig patroon van enkele en dubbele dreven of bomenrijen, in de bossen tegelijkertijd fungerend als branddreven, bestaat voornamelijk uit zomereik (*Quercus robur*), maar ook uit Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), beuk (*Fagus*), linde (*Tilia*) en populier (*Populus*). Ook het af- en ontwateringssysteem vertoont nagenoeg een dambordpatroon. De begraafplaats is gelegen aan één van de noordelijke dreven.

Geologie en bodem

De ondergrond is gevormd door Kempense klei. Deze neogene (23,8 tot 2,6 miljoen jaar geleden) formatie wordt op minder dan 125 cm aangetroffen. Tijdens het pleistoceen (2,6 miljoen tot 100 000 jaar geleden) werd de Kempense klei afgedekt met dekzand waarvan de granulometrische samenstelling varieert van lemig zand tot matig grof zand. Tijdens het holoceen (10 000 jaar geleden tot heden) grepen recentere verstuvingen plaats. De talrijke gefixeerde duinen zijn hiervan getuigenissen.

Het gebied van de kolonie bevat enkel zandgronden, gaande van matige tot zeer natte podzolen. Ook zones van matige tot droge podzolen komen voor. In het noordwestelijk deel van de kolonie begint het klei-zandsubstraat op geringe of matige diepte. Tegenover de grote hoeve en even ten westen daarvan komen twee kleine delen zeer natte gronden op zand voor met een dikke humeuze bovengrond en met sterke antropogene invloed.

Vegetatie en fauna

Fytogeografisch is de Rijksweldadigheidskolonie van Wortel gelegen in het Kempens district. Het gebied bestaat uit een regelmatig patroon van bossen en weilanden doorkruist met een rastervormige drevenstructuur. Tijdens de inventarisatie in 1999 bestonden de bossen in hoofdzaak uit dennenbestanden, grotendeels aanplanten van grove den, maar ook Corsicaanse den en lork komen voor. Bij het beheer wordt gestreefd naar een geleidelijk omschakeling naar het eiken-berkenbos dat hier van nature voorkomt. De nieuwe aanplanten zijn deels met grove en Corsicaanse den, deels met inlands loofhout uitgevoerd. Een aantal van de naaldhoutaanplanten is gemengd met beukenbos met bosanemoon en zeer arm, zuur eikenbos. Die types komen ook plaatselijk afzonderlijk voor. Ook het zure beukenbos wordt op een aantal plaatsen aangetroffen.

In de kruidlaag van de dennenaanplanten werden plantensoorten als blauwe bosbes, bochtige smele, pijpenstrootje, struikheide, smalle en brede stekelvaren, adelaarsvaren, gewone en veelbloemige veldbies en braam aangetroffen. In de struiklaag komen soorten voor als zomereik, ruwe en zachte berk, lijsterbes, sporkehout, Amerikaanse vogelkers en kamperfoelie. In sommige bestanden wordt op die manier een geleidelijke omschakeling naar loofbos bekomen. In het noorden van het gebied komen een zevental oligotrofe vennen voor. Hier treft men plantensoorten als pijpenstrootje, dopheide, knolrus, trekruis, ronde zonnedauw en wilde gagel aan. Plaatselijk komt nog gedegradeerde heide met berk voor. Van de graslanden worden er slechts twee typen aangetroffen: de zeer soortenarme graslanden en de graasweiden met Engels raaigras en witte klaver. De bomenrijen en dreven bestaan meestal uit zomereik, maar ook uit Amerikaanse eik, beuk, linde en populier.

In de bossen en dreven broedden, tijdens de inventarisatie in 1999, verschillende vogelsoorten: de bonte vliegenvanger kan beschouwd worden als een (zeer) zeldzame broedvogel; de boomvalk, bosuil, buizerd, goudvink, houtsnip en zwarte specht zijn vrij zeldzame broedvogels. Daarnaast komen ook meer courante broedvogels voor zoals wintertaling, gekraagde roodstaart, ransuil en torenvalk, boompieper, kauw, kuifmees, matkop, ransuil, zwarte mees, koolmees en pimpelmees.

Gebouwen

De huidige bebouwing van het domein bestaat uit het centrale gebouwencomplex, de hoeve, zogenaamd 'casino' (de feestzaal van de kolonie), een twintigtal personeelswoningen en werkplaatsen. De centraal gelegen dienst- en huisvestingsgebouwen en de noordelijk gelegen hoeve liggen ten oosten van de noord-zuid hoofdas. Het 'casino' is gesitueerd op het kruispunt van de twee hoofdassen. De bewakerswoningen zijn geconcentreerd aan weerszijden van de noord-zuid hoofdas en aan het westelijk deel van een nabijgelegen oost-westas. De woningen van het hoger personeel zijn verspreid gelegen aan de noord-zuid hoofdas. Naast de werkplaatsen van het centraal complex zelf komen nog werkplaatsen voor ten zuidoosten hiervan. De oudste delen van het hoofdgebouw en van de hoeve, het 'casino', de meeste personeelswoningen en de werkplaatsen klimmen op tot 1880-1898, de tweede bloeiperiode van de kolonie. Ze behoren tot een sobere, eclectische baksteenarchitectuur.

De bakstenen gebouwen hebben overwegend (soms overkragende) zadeldaken van mechanische pannen. Het merendeel is wit geschilderd of geel gekalkt en heeft een gepikte plint. De lijstgevels zijn afgelijnd met gevarieerde baksteenfriezen of -lijsten en nog voorzien van een houten kroonlijst. Sommige gevels vertonen een afwisseling van lisenen en rechthoekige spaarvelden. Ook het opgaand metselwerk wordt verlevendigd met getande of getrapte baksteenlijsten. De muuropeningen zijn overwegend segmentbogig, de (kelder)vensters zijn soms getralied en voorzien van een arduinen lekdrempel. In de geveltoppen komen ook rondboogvensters en/of oculi voor. De meeste ramen bevatten nog houtwerk; het originele houtwerk heeft een kleine, ijzeren roedeverdeling.

- Afdeling Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en Monumentenzorg Antwerpen, Cel Monumenten en Landschappen, archief, dossier A/1337.
- Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier DA002119, De Rijksweldadigheidskolonie Wortel (M. De Borgher, 1999).
- Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden voor Zijn Koninklijke Hoogheid de Hertog Karel Alexander van Lotharingen, Jozef Jean François de Ferraris, Koninklijke Bibliotheek van België, uitgegeven in 1770-1778, schaal 1:11.520 herleid naar 1:25.000.
- JOBARD 1822: Lithographie de Jobard, Secours préparés à Wortel province d'Anvers par la commission de société de bienfaisance établie pour les provinces méridionales, in: S.N., *Le Philantropie, Brussel*.
- Kadasterarchief Antwerpen, mutatieregisters Wortel, 1905/9.
- Topografische kaart van België, Philippe Vandermaelen, uitgegeven in 1846-1854, schaal 1:20.000.
- DE BORGHER M. 1999: De voormalige Rijksweldadigheidskolonies van Wortel en Merksplas, *Monumenten en Landschappen* 18.5, 33-62.
- LAUWERYS J. 1982: Wortel. Bouwstoffen voor een geschiedenis, *Jaarboek van Koninklijk Hoogstraatse Oudheidkundige Kring* L.
- RUTS S. 1997: Wortel-Kolonie: maatschappelijke en ruimtelijke aspecten. Van historische schets naar toekomstmogelijkheden, *Jaarboek van de Koninklijk Hoogstraatse Oudheidkundige Kring*, LII.
- S.N. 1982: Het gevangeniswezen in de Noorderkempen, *De Hoogstraatse Gazet*, 12 maart 1982.
- S.N. 1982: *Wortel weetje nog...*, Wortel.
- S.N. 1989: Monumentocht. Wortel/Hoogstraten en Merksplas, brochure onder leiding van de Koning Boudewijnstichting, s.l.
- S.N. 1989/1992/1995/1996/1997: *De Hoogstraatse Maand*, V.47; VIII.85; XI.125, XI.127, XI.128; XII.131, XII.133; XIII.141, XIII.150, XIII.1997.

Auteurs: [De Sadeleer, Sibylle](https://id.erfgoed.net/auteurs/41) (<https://id.erfgoed.net/auteurs/41>); [De Borgher, Marc](https://id.erfgoed.net/auteurs/546) (<https://id.erfgoed.net/auteurs/546>)

Datum: 2015

De tekst wordt ter beschikking gesteld door: [Agentschap Onroerend Erfgoed \(AOE\)](https://id.erfgoed.net/auteurs/501) (<https://id.erfgoed.net/auteurs/501>)

[Bekijk alle teksten \(/erfgoedobjecten/135006/teksten\)](/erfgoedobjecten/135006/teksten)

Relaties

Omvat

Bewakerswoningen (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200628>)

Omvat

Centrale dienst- en huisvestingsgebouwen (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200625>)

Omvat

Hoeve (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200627>)

Omvat

Hoofdbewakerswoning en onderwijzerswoningen (<https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200629>)

Omvat

Kazerne (<https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200626>)

Omvat

Rijksweldadigheidskolonie Wortel (<https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/121661>)

Omvat

Wachthuis (<https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200631>)

Omvat

Werkplaatsen (<https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200630>)

Is deel van

Wortel (<https://inventaris.onroenderfgoed.be/themas/14409>)

Je kan deze pagina citeren als:

INVENTARIS ONROEREND ERFGOED 2024: *Kolonie Wortel* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/135006>
(<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/135006>) (geraadpleegd op 12 september 2024).

Beheerder fiche: **Agentschap Onroerend Erfgoed**

Contact

Heb je een vraag of opmerking over deze fiche? [Meld het ons via het contactformulier \(/contact?uri=https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/135006\)](#).